

FILOZOFSKA FAKULTETA
UNIVERZA V LJUBLJANI

BESEDILOSLOVJE

ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

2011/2012

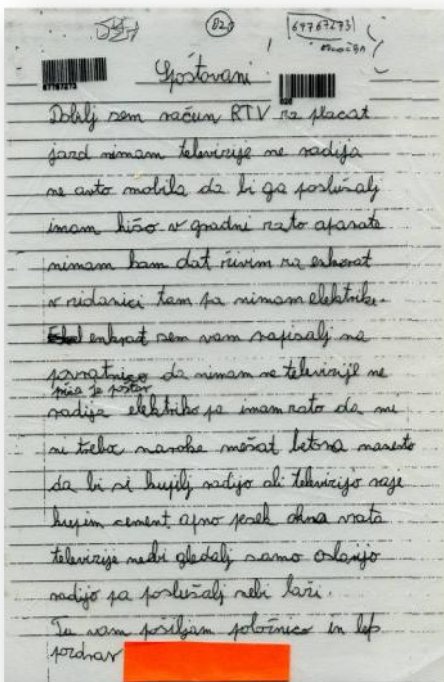
ZAPISKI S PREDAVANJ DR. MARKA STABEJA IN IZPISKI IZ PREDPISANE ŠTUDIJSKE
LITERATURE

1. PROBLEM DEFINIRANJA BESEDILA KOT JEZIKOSLOVNE POJAVNOSTI

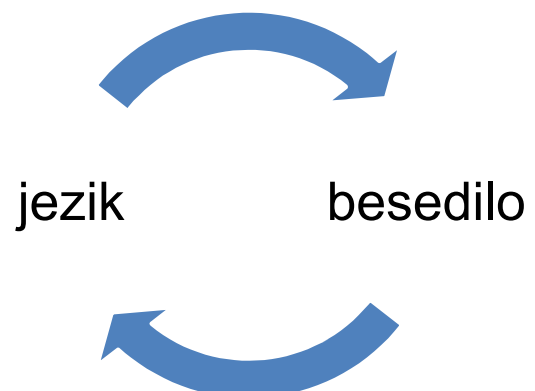
Problem definiranja besedila kot jezikoslovne pojavnosti je ta, da se besedilo **nasploh** težko definira. Besedilo je namreč zelo kompleksna tvorba, ki poleg jezika vsebuje še vsebino. Zato je dolgo časa veljalo, da se jezikoslovje z besedilom sploh ne ukvarja. Težko je določiti stroga pravila, ki naj jim besedilo sledi, da sploh bo besedilo. Mnogo lažje je definirati slovnično sprejemljiv stavek, kot slovnično sprejemljive stavčne nize, odstavke, besedila ali diskurze. Za vse, kar je višje od stavka, je značilna večja svoboda in variacije in odstopanje od pravil. V mnogih jezikih stavek definiramo, kot nekaj, ki mora vsebovati najmanj osebek in osebno glagolsko obliko. Težava pa se pojavi, ko želimo definirati, kako naj se niz stavkov med seboj ujema. Besedilo sicer je zaporedje osnovnih enot smisla (stavkov), vendar ne strogo. Zato je teorija, da je stavek najvišja predvidljiva enota, vse drugo pa je sestavljeno iz stavkov, vprašljiva. Besedilo zaradi svoje kompleksnosti presega jezikovno razsežnost in vstopa na področja tudi drugih ved. Z besedilom se je prva ukvarjala že retorika, v času Antike, srednjega veka, pa tudi danes. Z njim se ukvarja tudi stilistika, v 1. stol n. š. je teoretik Kvintilijan opredelil štiri kvalitete stila; pravilnost, jasnost, eleganco in ustreznost. Predvsem slednji dve pravili se zdita neoprijemljivi in ohlapni, kar že samo po sebi namiguje na težko definiranje kaj besedilo sploh je. Zato je bilo tudi v začetkih sodobnega jezikoslovja običajno, da so se raziskovanja omejevala na stavek kot na največjo enoto z inherentno strukturo. Strukture, ki so segale prek stavčnih meja, pa so bile potisnjene v domeno stilistike. Tudi literarna veda se ukvarja z besedilom, vendar večinoma le z določenim tipom besedil, prav tako kulturna antropologija, sociologija ... Skratka, besedilo je okvir delovanja jezikovnih znakov, ki pa presega samo jezikovno razsežnost.

Še ena težava, ki se pojavi pri poskusih definiranja besedila, pa je opredelitev kaj je nebesedilo. Lažje je povedati in definirati, kaj ni stavek, kot kaj ni besedilo. Poskusov definiranja nebesedil, za lažje razumevanje kaj je besedilo, je bilo veliko. Vendar pa nima smisla razlikovati med besedilom in nebesedilom. Pojavljajo se zgolj manj in bolj razumljiva besedila (slabša in boljša). Ali je nekaj dobro besedilo je odvisno od podobe besedila, konteksta in prejemnika (pripravljenost udeležencev sporazumevanja, da neko pojavnost sprejmejo kot besedilo). Če je neko besedilo slabo, pa ga vseeno razumemo, je to še zmeraj besedilo. Nebesedilo je zgolj nekaj, kar sicer zgleda kot besedilo, vendar pa so informacije, ki jih vsebuje tako nejasne/nenavadne, da si jih ne znamo pojasniti. Pa tudi pri takih *nebesedilih* je treba upoštevati kontekst v katerem so nastali. Nikakor pa ni takoj nebesedilo nekaj, kar ne sledi slovničnim pravilom. Razumevanje je namreč stopenjski proces, ki ni odvisen samo od upoštevanja slovničnim pravilom.

PRIMER:

— To besedilo vsebuje veliko slovničnih napak, pa ga vseeno ne bi mogli označiti za nebesedilo, saj je tvorčev namen razumljiv.

2. Razlika med diskurzom in besedilom

- **Besedilo** je sorazmerno stabilna oblika jezikovne informacije; je bodisi vir diskurza, bodisi posledica /rezultat diskurza. Besedilo je komunikacijska pojavitev, ki izpolnjuje sedem kriterijev besedilnosti.
- **Diskurz** je jezikovno sporazumevanje (govorni dogodek). Diskurz je niz medsebojno relevantnih besedil, usmerjenih drugo k drugemu.

3. Kriteriji besedilnosti po Beaugrandu in Dresslerju

Besedilo je komunikacijska pojavitev, ki izpolnjuje sedem kriterijev besedilnosti. Če ocenimo, da kateremukoli izmed teh kriterijev ni bilo zadoščeno, potem velja, da besedilo ni komunikativno. Torej so nekomunikativna besedila obravnavana kot nebesedila.

1. KOHEZIJA
2. KOHERENCA
3. NAMERNOST
4. SPREJEMLJIVOST
5. INFORMATIVNOST
6. SITUACIJSKOST
7. MEDBESEDILNOST

1. KOHEZIJA

(*lat. cohaerere = držati se skupaj, sprejemati se; biti v zvezi, biti združen*)

Kohezija je način, kako **so sestavine površinskega besedila** (besede, kot jih dejansko slišimo ali vidimo) **znotraj niza med seboj povezane**. Površinske sestavine so odvisne druga od druge v skladu s slovničnimi oblikami in konvencijami, torej kohezija temelji na **slovnčnih odvisnostih**. V mnogih jezikih površinskih nizov ne moremo bistveno spreminjati, ne da bi s tem povzročili motnje.

Stabilnost besedila kot sistema se vzpostavlja s pomočjo kontinuitete pojavitev. Različne pojavitve v besedilu in v situaciji, v kateri je uporabljeno, so v medsebojnem odnosu. Najočitnejše se to kaže v skladnji, ki vsiljuje svoje organizacijske vzorce površinskemu besedilu. To funkcijo skladnje zaobjema pojem kohezija. Vse funkcije, ki jih lahko uporabimo za signaliziranje odnosov med površinskimi elementi, so zajete v pojmu kohezija. Površina sama po sebi ne odloča o smislu besedila (večpomenskost), zato je za učinkovito komunikacijo potrebna interakcija med kohezijo in preostalimi kriteriji besedilnosti.

Kohezija je odnos med skladnjo in pomenom v nekem besedilu. Dojema se jo lahko kot vez, ki drži besedilo skupaj in mu daje smisel. Zaradi omejene zmogljivosti človekovih možganov za pomnjenje površinskega gradiva je potreben nek sistem, ki to olajša. Ta sistem je skladnja, ki pojme in relacije organizira in površinski zgradbi daje pomen. Površinska podoba besedila nosi informacije in sproži kognitivne procese, sama pa razpade in si je udeleženci praviloma ne zapomnijo. Zapomnijo si vsebino. Kohezija je znotrajstavčna (povedna, izjavna) in nadstavčna. Znotraj stavka se kohezija odraža pri skladnji, pri stavčnih vzorcih z jasno izraženimi odvisnostmi. Nadstavčna kohezija pa je pomembna pri obširnejših besedilih. Nadstavčna kohezija je pomembna za stabilnost besedila, pa tudi za gospodarnost. Z različnimi sredstvi ta kohezija namreč nakaže, kako se lahko že uporabljene strukture in vzorci ponovno uporabijo, spremenijo ali strnejo. Sredstva za vzpostavljanje kohezije so:

- PONOVNA POJAVITEV (ponovitev elementov in vzorcev)
- DELNA PONOVNA POJAVITEV (ponovitev že uporabljenih elementov, vendar pretvorjenih v druge besedne vrste (npr. *prišel je / njegov prihod*).
- PARALELIZEM (strukture se ponovijo, vendar napolnjene z novimi vzorci)

- PARAFRAZA (vsebina se ponovi z novimi izrazi)
- ZAOBLIKE (zamenjava pomenonosnih elementov s kratkimi, pomensko praznimi besedami)
- ELIPSA (ponovitev strukture in vsebine, z izpuščenimi površinskimi elementi)
- GLAGOLSKI VID, GLAGOLSKI ČAS (signalizacija odnosov med dogodki in situacijami v besedilnem svetu)
- JUNKCIJA (signaliziranje odnosov med dogodki in situacijami)
- ČLENITEV PO AKTUALNOSTI (nove informacije vs. stare)
- (INTONACIJA (v govornih besedilih)

2. KOHERENCA

Koherenca je vzpostavitev semantičnega smisla v besedilu. Koherenco se lahko dojema v širšem smislu kot kohezijo, saj koherenca poleg strogo skladijskih elementov (ki vzpostavljajo kohezijo) zaobjema še splošno védenje o svetu. Besedila, ki so kohezijska niso nujno tudi koherentna. Besedilo je lahko skladijsko urejeno, vendar njegova vsebina ni koherentna – besedilo lahko nima smisla.

Osnovni element koherence je kontinuiteta smislov znotraj besedila. Gre za načine, na katere so komponente besedilnega sveta (konstelacija pojmov in relacij, na katerih temelji površinsko besedilo) medsebojno dostopne in relevantne. Koherenco lahko posebno dobro ponazorimo s pomočjo skupine relacij, ki jih zajema termin vzročnost. Koherenca že opozarja na naravo znanosti o besedilih kot o človekovi dejavnosti. Smisel še ne izhaja iz teksta samega, temveč iz interakcije med védenjem, predstavljenim v besedilu in shranjenim védenjem o svetu posameznega uporabnika jezika.

Človek na vsako besedilo, ki ga ali tvori ali sprejema, projicira lastno védenje o svetu. To védenje je oblikovano v t.i. globalnih vzorcih:

- OKVIRI so globalni vzorci, ki obsegajo vsakdanje védenje o kakem osrednjem pojmu. Okviri kažejo, katere stvari načeloma sodijo skupaj, ne pa tudi, v kakšnem zaporedju se te stvari delajo ali omenjajo.
- SHEME so globalni vzorci dogodkov in stanj v urejenih nizih, pri čemer predstavljata glavno povezavo časovna bližina in vzročnost. V nasprotju z okviri so sheme urejene v zapovrstnem redu, tako da se da postavljati hipoteze o tem, kaj se bo v nekem besedilnem svetu naredilo ali omenilo kot naslednje.
- SCENARIJI so ustaljeni načrti, ki jih pogosto priključimo, da bi določili vloge in pričakovano ravnanje udeležencev v komunikaciji
- NAČRTI so globalni vzorci dogodkov in stanj, ki pripeljejo do nameravanega cilja. Od shem se razlikujejo po tem, da načrtovalec (npr. tvorec besedila) vrednoti vse elemente z ozirom na to, kako prispevajo k končnemu cilju.

3. NAMERNOST

Koherenca besedilnih svetov in na njej temelječa kohezija površinskih besedil sta najočitnejša kriterija besedilnosti. Kažeta, kako posamezni elementi besedila sodijo skupaj in tvorijo smisel. Kljub temu pa v dejanski komunikaciji ne moreta ostro razmejiti besedil od nebesedil. Zato se mora med kriterije besedilnosti vključiti tudi stališča uporabnika besedila. Da bi bila jezikovna struktura lahko uporabljena v komunikacijski interakciji, mora biti nameravana in sprejeta kot besedilo. S temi stališči je povezana določena tolerantnost glede motenj v koheziji in koherenci, vse dotlej, dokler obstaja smotrnost komunikacije. Tvorjenje in sprejemanje besedila sta diskurzni dejanji, ki služita nekemu načrtu ali cilju.

Namernost je hotenje tvorca besedila, naj ponujeno jezikovno gradivo predstavlja koherentno in kohezivno besedilo, ki bo služilo za uresničitev tvorčevih namer, npr. za posredovanje védenja ali za doseganje cilja, ki je določen v nekem načrtu. V širšem pomenu besede označuje namernost vsa sredstva, ki jih tvori

besedil uporabljajo za sledenje svojim ciljem in za njihovo uresničevanje. Mnoge vsakdanje namere so redkokdaj izrecno izražene.

4. SPREJEMLJIVOST

Sprejemljivost je pripravljenost sprejemnika besedila, da v danem nizu pojavitev vidi kohezivno in koherentno besedilo, ki je zanj koristno ali relevantno, npr. za pridobivanje védenja ali za zagotavljanje sodelovanja v okviru kakega načrta. Ta pripravljenost je odvisna od dejavnikov, kot so tip besedila, socialno ali kulturno okolje in zaželenost ciljev. Če je sprejemljivost omejena, je lahko komunikacija otežena. Če se sprejemniku besedila zdi sprejemljivost vprašljiva, tudi v primeru ko je namernost tvorca v bistvu jasna, imamo to lahko za znak pomanjkanja volje za sodelovanje. Vključuje torej območje tolerance za manjše diskontuitete ali motnje. Soodnos med namernostjo in sprejemljivostjo je izredno zapleten. V napetosti in pod časovnim pritiskom jezikovni uporabniki pogosto tvorijo izjave, ki jih sami v normalnih okoliščinah ne bi bili voljni sprejeti; po drugi strani pa sprejemajo izjave drugih jezikovnih uporabnikov, ki jih sami ne bi bili pripravljeni tvoriti. Za obliko besedila sta pomembna tako namernost kot sprejemljivost. Sporazumetje je odvisno od obeh.

5. INFORMATIVNOST

Informativnost je stopnja novosti ali nepričakovanosti neke predstavitve za sprejemnika. Običajno se ta pojem uporablja v zvezi z vsebino, vendar pa so lahko informativne tudi pojavitve v vsakem od jezikovnih podsistemov (podoba jezika, nepričakovana oblika). Obdelava sporočil z visoko informativnostjo je napornejša od obdelave sporočil z manjšo informativnostjo, je pa zato toliko bolj zanimiva. Kljub temu moramo paziti, da obdelave ne bi preveč obremenili, ker bi s tem ogrozili uspešnost komunikacije. Vsako besedilo je navsezadnje na nek način informativno: ne glede na to, v kolikšni meri napovedljivi utegneta biti oblika in vsebina, bo vedno mogoče znotraj njiju najti sprejemljiva, ne povsem napovedljiva sporočila oz. pojavitve. Ponavadi je pozornost usmerjena k vsebini/pomenu, oblike sploh ne opazimo/ne opazimo jezikovnih izbir (Jacobson); lahko je pozornost usmerjena tudi k podobi jezika → pesniška besedila.

Pojavi znotraj besedila so zmeraj sprejemljivi, in kolikor več alternativ je na določeni točki možnih, tem večja je informativnost vrednost dejansko izbrane alternative. Najnatančnejša metoda za odločanje o tem, katere alternative se lahko pojavijo, je, da ugotovimo vsa razpoložljiva zaporedja v nekem jeziku in preštejemo vse pojavitve kake dvojice elementov (statistična verjetnost). Vendar se tak model statistične verjetnosti za naravno jezikovno komunikacijo ne da uporabljati, ker je nastajanje besedila odvisno od več možnih kontekstov (kontekstualna verjetnost). Ne gre torej za to, kako absolutno pogosto se elementi pojavljajo skupaj, temveč za to, katere vrste dogodkov so bolj ali manj verjetne glede na sistematične konstelacije sočasno relevantnih dejavnikov. Pripisovanje natančne številčne vrednosti vsaki pojavitvi na vsaki ravnini je praktično neizvedljivo: smiselnejša bi bila nekakšna lestvica splošnih verjetnosti, se pravi stopnjevanje izmere na neki približni lestvici: lestvica informativnosti →

3. STOPNJE INFORMATIVNOSTI:

1. PRVA STOPNJA : visoka napovedljivost; obstaja vedno v vsakem besedilu, ne glede na to, ali so dosežene tudi višje stopnje ali ne. Gre za precej trivialne pojavitve, ki so deležni malo pozornosti, saj se tako dobro vključujejo v vsakokratni sistem ali okvir. Npr. znak STOP na prometnem znaku. V številnih jezikih so pojavitve prve stopnje funkcijske oz. nepolnomenne besede (predlogi, vezniki, členki), ki ne signalizirajo toliko vsebin kot odnose.
2. DRUGA STOPNJA: ko smo opravili s standardnimi primeri ali s preferencami, se pravi, ko so pojavitve pod zgornjo mejo verjetnosti; včasih lahko drugo stopnjo dosežemo z zvišanjem vrednosti pojavitvam prve stopnje, ali nižanjem vrednosti pojavitve tretje stopnje.
3. TRETJA STOPNJA: pojavitve, za katere se zdi, da stojijo zunaj množice bolj ali manj verjetnih opcij. So razmeroma redke in zahtevajo veliko pozornost in obdelavo potenciala. (*diskontinuiteta, diskrepanca*)

Ponavadi so te stopnje kombinirane in se združijo nekje v sredi besedila. Ob menjavanju stopenj lahko tvorec predvideva odziv naslovnika in s tem prilagaja stopnjo informativnosti.

6. SITUACIJSKOST

Izraz situacijskost uporabljamo kot splošno oznako za tiste dejavnike, ki besedilo naredijo relevantno za posamezno situacijo, v kateri neka pojavitev nastopi; velja bodisi za situacijo, ki obstaja v nekem trenutku, bodisi za situacijo, ki se jo da rekonstruirati. Le v redkih primerih pridejo učinki neke situacije do izraza, ne da bi bili podvrženi posredovanju, se pravi, ne da bi udeleženec komunikacije v svoj model komunikacijske situacije vpletel lastna prepričanja in cilje. Očitna dejstva, dostopna v neki situaciji, so v ta model uvedena skupaj s poprejšnjim vedenjem in s pričakovanji v zvezi z organiziranostjo »dejanskega sveta«. Sprejemljivost nekega besedila je lahko odvisna ne toliko od »pravilnosti« njegove »reference« na »dejanski svet« kot od njegove prepričljivosti in njegove relevantnosti za poglede udeležencev na situacijo.

Spremljanje situacije – prevladujoča funkcija je v tem, da daje razmeroma neposredovano predstavitev situacijskega modela.

Usmerjanje situacije – prevladujoča funkcija besedila je usmerjanje situacije v smer, ki je ugodna za cilje tvorca besedila. Govorci radi skrivajo svoje usmerjanje pod krinko spremljanja, da bi zbudili vtis, da se situacija razvija v zaželeno smer kot rezultat normalnega poteka dogodkov.

Odkloni od očitnih dejstev neke situacije pa so dovoljeni za določene tipe besedil, posebno za dramska besedila.

7. MEDBESEDILNOST

Z medbesedilnostjo so mišljeni dejavniki, ki povzročijo, da je uporaba določenega besedila odvisna od poznavanja enega ali več že prej poznanih besedil. Označuje odvisnost tvorjenja oz. sprejemanja danega besedila od seznanjenosti udeležencev v komunikaciji z drugimi besedili. To vedenje se lahko uporablja s pomočjo procesa posredovanja (tj. vpletanja udeležencev trenutnih prepričanj in ciljev v model komunikacijske situacije): večji kot je presledek med uporabo danega besedila in uporabo poprej znanih besedil in večje kot so v tem času obdelovalne dejavnosti, večje je posredovanje. Zgledi za obširno posredovanje so besedilne zvrsti, tj. razredi besedil, pri katerih pričakujemo določene lastnosti za določene namene. Pri citatih ali sklicevanju oz. namigovanju na določena dobro znana besedila (npr. na znane govore ali literarna dela), je posredovanje veliko manjše. Posredovanje je izredno majhno, če na druga besedila odgovarjamo, jih zavračamo, jih sporočamo naprej, jih povzemamo ali jih ocenjujemo, kot so to posebno pogosto dogaja v pogovoru.

Medbesedilnost je na splošno odgovorna za razvoj tipov besedil kot razredov besedil s tipičnimi vzorci lastnosti. Znotraj posameznega besedilnega tipa je lahko opiranje na medbesedilnost bolj ali manj pomembno. Pri besedilnih tipih, kot so parodije, kritike, polemike ali ocene, mora tvorec besedila nenehno upoštevati poprejšnje besedilo, z njim pa mora biti seznanjen tudi sprejemnik.

4. Narava deiktičnih jezikovnih znakov

Deikti so izrazi s kazalno vlogo – spreminjajo svoj pomen glede na to kdo jih uporablja / kdo je v deiktičnem središču. Pomen pridobijo šele v kontekstu. Izraz deiksis v jezikoslovju označuje funkcijo osebnih in kazalnih zaimkov, glagolskega časa in množice drugih slovničnih in leksikalnih pojavov, ki povezujejo izjave z časovno-prostorskimi okoliščinami izjavljanja.

Izjave se nanašajo na stvarnost, oz. na to, kar dojemamo kot stvarnost – vsaj na dva različna načina. Razmerje je lahko opisno, ali pa zadeva umeščanje izjave v stvarnost, ki jo obkroža.

Ta "zasidranost" jezika v stvarnosti, ki jo jezik doseže s "kazanjem" na spremenljivke v nekaterih razsežnostih stvarnosti, je bil eden od prvih fenomenov, ki ga znanstveno raziskovanje jezikovne rabe ni moglo prezreti. Ta fenomen se imenuje deiktičnost, "kazalniki" pa se imenujejo indeksikalni izrazi ali indeksikali. Pri tem pa so navzoče štiri temeljne razsežnosti:

- čas
- prostor
- družba (zlasti sogovorniki)
- diskurz (potekajoča jezikovna dejavnost)

Prvi primer (1):

Odlomek iz pogovora na večerji v študijskem in konferenčnem centru Rockefellerjeve fundacije v italijanskem mestu Bellagio

1. Debby: A si danes kam šel?
2. Dan: Ja, šla sva dol v Como. Tja grede z avtobusom, nazaj pa s hidrogliserjem.
3. Debby: Je tam kaj videti?
4. Dan: Mogoče ni ravno najbolj zanimivo italijansko mesto, ampak vredno obiska.
5. Debby: Mogoče bom tudi jaz naslednjo soboto naredila ta izlet.
6. Jane: Kaj misliš s tem, da *mogoče* ni najbolj zanimivo italijansko mesto?
7. Jack: On misli *gotovo* ne najbolj zanimivo ...
8. Dan: Samo vljuden hočem biti ...

Drugi primer (2):

Začetni stavek uvodnika v publikaciji Svet v letu 1996, ki jo je konec leta 1995 izdal The Economist v zbirki letnih publikacij z enako temo.

Leto 1996 bo leto blaginje in miru.

➤ ČASOVNA DEIKTIČNOST

čas = relativna kategorija

ČASOVNI DEIKTI: deiktičnih izrazov ne moremo interpretirati na podlagi njihove navidezne vrednosti. Zato ni samodejne povezave med izbirami referenčnih točk, ki kažejo na glagolski in stvarni čas. Spremenljivke v časovni razsežnosti torej nimajo absolutne vrednosti.

Zaznamovalci časovne deiktičnosti v zgoraj navedenih primerih so: *danes*, preteklik *si šel*, preteklik *šla sva*, prihodnjik *bom naredila*, *naslednjo soboto*, *leto 1996* in prihodnjik *bo*.

Že samo določitev *deiktičnega središča*, referenčne točke, s katere gledamo na določeno razsežnost (v primeru časa je to ponavadi *zdaj*), so potrebni podatki o *deiktičnem kontekstu*. Tako pomena izraza *danes* in izraza *naslednjo soboto*, ne moremo natančno razumeti, če ne poznamo časa pogovora. Da bi lahko izrazu *danes* dali polno časovno vsebino, bi morali poznati datum pogovora. Podobno je *leto 1996* zelo konvencionaliziran izraz za navajanje časovnega obdobja in v kombinaciji s prihodnjikom *bo* nakazuje, da mora biti deiktično središče pred letom 1996 ali v začetku tega leta.

➤ PROSTORSKA DEIKTIČNOST

Ločimo 2 koncepta prostora:

- relativni gre za uporabo tistih sredstev, katerih pomen se spreminja glede na deikti no središ e (izrazi brez splošne reference),
- absolutni gre za opisovanje prostorskih dimenzij, pri emer uporabljamo kategorije, katerih pomen se ne spreminja glede na to, kdo je v deikti nem središ u (pr. smeri neba)

Prostorsko deikti nost zaznamujejo *kam, šel v, šla, dol v, Como, tja grede* in *nazaj grede, tam*. V samem diskurzu ni navedeno deikti no središ e, študijski in konferen ni center v Bellagiu, za katerega vemo le, e poznamo

stvarni kontekst. Toda govorniki sklepajo, da obstaja kontekstualno nedvoumni *tukaj*. Izbira glagola *iti* namesto priti kaže na gibanje stran od prostorske referen ne to ke, ki je običajno pri govorniku ali govornicah ali pa pri ljudeh, ki so predmet diskurza. Zato je jasno, da *Como* ne more biti deikti no središ e / kraj kjer konverzacija poteka; to poudarja tudi "distalni" indeksialni zaznamovalec *tam*, ki je koreferen en* z izrazom *Como*.

Relativnost prostorskih deitkov je zelo o itna v prvem primeru (2). Morda je prvotni razlog za izbiro izraza *šla sva dol v Como* zemljepisna orientacija, zaradi katere so južnejši kraji na zemljevidih tradicionalno nižje od severnejših. Como je dejansko južno od Bellagie. Morda je pomembno tudi to, da je Študijski in konferen ni center v Bellagiu na vrhu hriba, medtem ko je Como na višini Comskega jezera.

V drugem primeru pa se zaradi odsotnosti kakršnih koli specifi nih prostorskih deitkov kaže to, da ima govorec opisano stanje za splošno, lokacija pa je "kjer koli". To interpretacijo kontekstualno podpira tudi naslov publikacije, iz katere je stavek, *Svet v letu 1996*.

*korefirajo i izrazi → z njimi kažemo na zunajjezikovno dejanskost (študent-bruc, profesor-prfoks, ime-priimek)

➤ SOCIALNA DEIKTIČNOST

Socialni deitki → besede, s katerimi ozna ujemo razmerja v družbi/družini

Socialna deikti nost umeš a jezik v neposredni interakcijski kontekst rabe. Del tega procesa na najosnovnejši ravni je t.i. *deiktičnost osebe*. V neposredno komunikacijo so vklju eni številni socialni akterji, ki so podlaga temeljnega trojnega lo evanja med prvo osebo, ki je deikti no središ e socialne razsežnosti, drugo osebo – naslovljencem, in tretjo osebo – "preostalimi". V prvem primeru so dejavne vse tri osebe: izpuš eni *ti* v (1)1, izpuš eni *midva* v (1)2, *jaz* v (1)5, izpuš eni *ti* v (1)6, *on* v (1)7 in izpuš eni *jaz* v (1)8. Raba teh oblik pa ni povsem enostavna, saj z majhnim premikom deikti nega stališ a lahko ena in ista oseba, Dan, postane druga oseba *ti* (1)6 in tretjeosebni "izklju enec" *on* v (1)7, eprav je o itno še vedno ena od treh naslovljenih oseb.

K socialni deitki nosti sodi tudi fenomen, ki pogosto zadeva izbiro zaimkov in ga imenujemo *deiktičnost odnosa* (navadno ga imenujemo *socialna deiktičnost v nasprotju z deiktičnostjo osebe*): gre za rabo indeksikalnih izrazov, ki signalizirajo vidike socialnega statusa, in vljudnostnih oblik, ki lahko izvirajo iz "objektivnega" statusa ali pa tudi ne. Zna ilni primeri so izbire med formalnimi in neformalnimi oblikami naslavljanja v drugi osebi, ki so na voljo v številnih jezikih, na primer *ti* proti *vi* v slovenš ini. K tej oznaki sodijo tudi izdelani sistemi "asovnih nazivov" ali izrazov, ki v številnih jezikih ozna ujejo višji status (ne le zaimkov, temve tudi nagovornih izrazov, oblik naslavljanja in podobno).

➤ DISKURZIVNA DEIKTIČNOST

Ko je diskurz enkrat proizveden, je tudi sam razsežnost, v katero lahko zasidramo izjave. Kadar koli oblika izražanja kaže na prejšnji, so asni ali poznejši diskurz, gre za *diskurzivno deiktičnost*. Tako *tam* v (1)3 kaže nazaj na *Como*, ki je omenjen v (1)2; *ta izlet* v (1)5 se nanaša na *iti dol v Como*, ki je omenjen v (1)2,...

Poseben primer sta *tja* v (1)2 in *tam* v (1)3, ki nista le diskurzivno deikti na, temve tudi "anafori na*", saj kažeta na koreferenco z izrazom *Como* v (1)2; vsi trije izrazi se nanašajo na isto stvarnost zunaj diskurza. Diskurzivna deikti nost je laho tudi "samoreferen na" ali "povratna, npr. *Tako je zvenela* medtem ko oponašamo glas osebe, o kateri govorimo.

*anafori en → anafori ni zaimek *zaimek*, ki obnavlja pomen predhodne besede

5. Členitev po aktualnosti (funkcionalna stavčna perspektiva)

lenitev po aktualnosti pomeni, da imajo deli stavka funkcijo, da neko dolo eno védenje uredijo v perspektivo glede na pomembnost in novost. Ko govorimo splošno, brez posebnih poudarkov, si besede ponavadi sledijo tako, da najprej pride na vrsto tisto, o emer je v stavku govor (izhodiš e/tema), nato pa tisto, kar se o tem novega pove (jedro/rema).

Primer:

Na koncu vasi je stala velika, nizka hiša z napisom Pekarna Mišmaš.
Pod hišo je tekel živahen potok,
ob potoku je stal mlin,
ki (mlin) je mlet moko za pekarno.

(S. Makarovič)

6. Opredelite pojma *diskrepanca* in *diskontinuiteta*.

Diskrepanca je del besedilnega sveta, ki je v popolnem nasprotju z našim izkušnjskim svetom. Diskontinuiteta pa je informacija v besedilnem svetu, ki je v nasprotju s preostalim tekstom (kot, da bi bila ena informacija izpuš ena). Oba pojma sta pojavnost zelo visoke informativnosti. Oba pojava imata kratkoro en zna aj, e ne lahko pride do motnje koherence.

7. Kaj je *inferiranje*?

angl. *To infer; to form an opinion or guess that something is true because of the information that you have*

Inferiranje pomeni dodajanje svojega lastnega znanja z namenom, da bi besedilni svet povezali. Omogo a tvorjenje povezav med komponentami besedila, etudi te niso jasno izražene. Je postopek dodajanja lastnega vedenja v besedilo z namenom povezovanja besedilnega sveta (npr. razlaga šale).

8. Kdaj lahko rečemo, da je neko besedilo *stilistično ustrezno*?

Besedilo je stilisti no ustrezno, ko ustreza dolo eni obliki, ki je predpisana za dolo en tip besedila in ki se ujema z nekaterimi konvencijami (pravopisnimi, kontekstualnimi, situacijskimi ...). Stil je pravzaprav rezultat izbiranja med razli nimi možnostmi za tvorjenje besedila. Ko neko besedilo vsebuje zna ilne težnje v izboru znotraj svojega besedilnega tipa in uresni i pri akovanja prejemnika, je stilisti no ustrezno.

9. Opredelite pojma *koneksija* in *konektor*

Koneksija je relativno avtohton proces med kohezijo in koherenco. Koneksija je pomensko/smiselno razmerje med bližnjimi/sosednjimi propozicijskimi referencami. Lahko je izražena izrecno, s konektorji, ali pa je neizražena (se oblikuje na podlagi ujemanja referenc, ki jih prinaša besedilo in spoznavnih izkušenj ter vedenja udeležencev sporazumevanja).

Konektorji so vsa jezikovna sredstva, ki opravljajo vlogo povezovanja (najve krat vezniki).

Primer izrecne koneksije: *Danes dežuje, zato so ceste mokre.*

Primer neizražene koneksije: *Danes dežuje. Ostali bomo doma.* → povezava med seboj formalno sicer nepovezanih stavkov. Gre za smiselno povezavo. V tem primeru je koherenca mo nejša, kot v primeru *Danes dežuje. Gremo na izlet.*

Tipi koneksij so mnogo širši od razmerij, ki jih opisuje skladnja. Možna je tudi manipulacija – npr. izre i nekaj v vzro no-posledi ni obliki, ki pa to v resnici ni. Npr. del Jar eve pesmi lovek in no :

*Ne morem roke ti več dati,
ker sem videl rasti drevo.*

10. Pojasnite možne oblike *koreferiranja*

Koreferenca je pojav, ko imata dva ali ve površinskih izrazov isto ali prekrivno referenco. Nakazujejo na isto predstavno entiteto. Nekateri izrazi koreferenco sprožajo, nekateri jo nakazujejo. Z namenom

skrajšanja in poenostavljenja besedila se pogosto uporabljajo kohezivna sredstva, npr. za-oblike, ki so kratke besede brez lastne entitete. Za-oblike v površinskem besedilu nadomešajo bolj določne, vsebino aktivirajo e izraze. Najbolj znane za-oblike so zaimki, ki nadomešajo samostalnice in samostalniške fraze, s katerimi koreferirajo (imajo skupno referenco). Npr.:

*Moj prijatelj ima **psa**. Včeraj **ga** je peljal na sprehod.*

Pri koreferiranju gre lahko za ANAFORO – uporabo za-oblike *po* koreferirajo em izrazu (*To je **Maja**. Včeraj sem **jo** spoznal na zabavi.*), ali za KATAFORO – uporabo za-oblike pred koreferirajo im izrazom (*Takoj sem **ga** spoznala. To je **Peter** iz sosednje hiše.*).

Za-oblike se ne nanašajo vedno le na elemente, ki pripadajo isti besedni vrsti, npr. samostalniški zaimek na samostalnik, ali za-glagol na glagol. Za-oblike se lahko nanašajo tudi na cele stavke. eprav za-oblike ponavadi prihranijo napor pri obdelovanju, ker so krajše od izrazov, ki jih nadomešajo, lahko ta napor obtežijo, e ni jasno s katerim izrazom koreferirajo. Npr:

*Danes zjutraj sem zabrisal **žogo** v omaro. Nisem **je** mogel več prenašati.*

*Danes zjutraj sem zabrisal žogo v **omaro**. Nisem **je** mogel več prenašati.*

*Danes zjutraj sem zabrisal žogo v **sestro**. Nisem **je** mogel več prenašati.*

*Danes zjutraj sem zabrisal **žogo** v sestro. Nisem **je** mogel več prenašati.*

Zgolj s stališča skladnje bi se lahko *je* v prvih dveh primerih nanašal ali na žogo ali na omaro, v drugih dveh pa ali na sestro ali na žogo. V teh primerih nam pomaga naše splošno vedenje o dejanskosti. Zato lahko v drugih dveh primerih predvidevamo, da oseba ni prenašala sestree, ne pa žoge. Saj bi bilo zabrisati žogo v sestro, eprav sestra ni naredila ni esar narobe, nenavadno.

11. Kakšna je povezava med človekovimi spoznavni procesi in skladnjo?

lovekovi možgani imajo omejeno zmogljivost ohranjanja površinskega gradiva za obdelavo. Slušno ali vidno sprejeta snov se v lovekovem *delovnem spominu* provizorično (za asno) organizira. Površinske strukture se ohranijo pretežno le v *kratkoročnem spominu*, v *dolgoročnem spominu* se obdržijo pojmovne/propozicijske strukture. Površinska podoba besedila nosi informacije, sproži kognitivne procese, sama pa razpade oziroma si je udeleženci praviloma ne zapomnimo. → Zapomnimo si vsebino, ne znamo pa je to no ubesediti.

PRIMER:

Karel smučišče tranzistorski poklopec na šentpeterski prebirati

cestišče samodejnimi dajeta pegah Janez iz postonjskemu Braslovče

Peter zbira ventilatorske pokrove na londonskem letališču Heathrow

e vsakega izmed treh primerov na hitro preberemo, nato pa zapremo o i in ga skušamo ponoviti, bomo najverjetneje najbolje zapomnili zadnjega, ki ima prozicijsko strukturo. e bi bili primeri daljši in bi najprej prebrali dolgo besedilo z veliko besedami, ki med seboj niso povezane in nato še besedilo s prozicijskimi strukturami, ki so med seboj povezane, bi si od prvega besedila zapomnili malo, od drugega pa bi znali ponoviti vsebino, ne bi si pa zapomnili to ne površinske podobe.

12. Opredelite pojem *besedilni svet*.

Besedilni svet je konfiguracija pojmov in odnosov, ki nastaja ob besedilnem sporazumevanju v zavesti udeleženi, sestavljen iz:

- smisla izrazov površinske strukture besedila
- dodanega vedenja, ki izhaja iz pri akovanj in izkušenj *udeležencev* v zvezi z urejenostjo dogodkov in situacij, predstavljenih v besedilu

Besedilni svet se lahko ujema (ali pa tudi ne) s splošno sprejeto in uveljavljeno verzijo dejanskega sveta, tj. s tisto verzijo lovekove situacije, ki jo ima kakšna družba ali družbena skupina za veljavno.

13. Pri katerih besedilih je *površinska podoba* trajnejša (in pomembnejša)?

Površinska podoba besedila so besede, kot jih dejansko slišimo ali vidimo. Površinska podoba je trajna npr. pri poeziji, kjer ima površinska podoba poseben namen/pomen. Ali pa pri molitvah in drugih besedilih, ki se jih pogosto ponavlja z enako površinsko podobo. Površinska podoba je pomembna in trajnejša torej pri tistih besedilih, pri katerih je v soodnosu z vsebino.

14. Kaj je *referenca*?

Referenca je sorazmerno stabilna predstavna entiteta, ki jo sproži jezikovni izraz. Je sestavina besedilnega sveta (tudi referen na to ka).

15. Kaj je *propozicijska referenca*?

Je za stopnjo bolj kompleksna od reference. Je stabilna predstava dogodka/stanja z udeleženci in okoliš inami. Sestavljena je iz ve , med seboj povezanih referenc.

16. Kako se prepletajo *makro-* in *mikrovidiki* tvorjenja besedilnega pomena?

Makrobesedilna oblikovanost ozna uje besedilne sestavine, obliko, mikrobesedilna oblikovanost pa jezikovne sestavine. Makro- in mikrovidiki skupaj tvorijo besedilo – vsakemu besedilu lahko dolo imo makro- in mikrostrukturo. Makrostrukture so pravzaprav narejene iz mikrostruktur.

17. Opredelite pojem *metajezik*.

Metajezik je jezik o (nekem drugem) jeziku, opisni jezik, ki ga uporabljajo jezikoslovci in logiki in v njem analizirajo in opisujejo stavke preu evanega predmetnega jezika. Metajezik je lahko nek umetni jezik, ni pa nujno. Metajezik ne uporabljamo le v slovni nem smislu, o jeziku se z jezikom pogovarjamo vsak dan. Najbolj pa to funkcijo uporabljamo ob usvajanju jezika (kot otrok) pa tudi ob u enju jezika. Pa tudi ob razumevanju, nesprejemanju posameznega jezikovnega segmenta v govornem dogodku (*A se tako reče?; A se tako govori?; Tega nisem razumel, pojasni prosim.*) Metajezik se uporablja tudi za ozna evanje in pojasnjevanje govor evih lastnih jezikovnih izbir:

- zagotavljanje pojmovne razumljivosti – **semantična varovalka**
- zagotavljanje razvidnosti sporazumevalnega namena ter govor eve lastne verodostojnosti in verodostojnosti besedila hkrati - **pragmatična varovalka**
- bolj ali manj **odkrito izjavljanje** govor evih vrednostnih, ideoloških **stališč**, hkrati projiciranje ideoloških in vrednostnih stališ predvidenega naslovniškega ob instva

Metajezik se uporablja tudi za označevanje dvoma do upravičenosti oz. sprejemljivosti nekega poimenovanja (ali strukture) zaradi:

- domnevne neprimernosti (nenavadnosti, zavesti o omejenosti na nejavno komunikacijo ipd.);
- neustreznosti označevalca za označeno; v smislu *ta označenec ne zasluži takega označevanja* (npr. tako imenovan, razni narekovaji, ipd.).

18. Opredelite pojem *metabesedilo*.

Zelo splošno rečeno je metabesedilo besedilo o besedilu. V večini primerov se metabesedilo pojavlja znotraj besedila (ne nujno). Metabesedilo so tisti elementi v besedilu, ki, vsaj v svoji osnovni funkciji, segajo prek propozicijske vsebine in s katerimi propozicijsko vsebino organiziramo in jo komentiramo.

19. Na čem temeljijo različne *besedilne tipologije*?

Besedilne tipologije temeljijo na različnih kriterijih razvrščanja besedil v posamezne razrede/tipe. Primeri takih kriterijev:

- interakcijski-situacijski kontekst
- funkcija/namen
- makrostruktura
- mikrostruktura
- razvoj teme

Tipologija (v jezikoslovnem smislu) je sistematizacija in klasifikacija jezikovnih primerkov. V nasprotju z jezikom, ki je virtualen sistem razpoložljivih, vendar še neuresni enih možnosti izbire, je jezik aktualiziran sistem, v katerem so bile nekatere možnosti izbrane in realizirane, da bi zgradile določeno strukturo. Besedilna tipologija se torej ukvarja z aktualiziranimi sistemi, v katerih so bili izbori in odločitve že narejeni. Besedilne tipe se lahko definira glede na njihovo funkcijo. Težava pri besedilni tipologiji je odstopanje od idealnega tipa – aktualizirani zgledi ne kažejo popolnih ali natančnih ilustrovanih idealnega tipa.

Besedilne tipologije so različne:

- Znanstvena, jezikoslovna, besediloslovna ipd.
- Dejanske, delujejo v strokah, poklicih, ali kje drugje (verstvo, pravo, šolstvo ...)

Vsaka tipologija prinaša s seboj vprašanja o normativnosti. Obstajajo različne ravni norme:

- eksplicitne (ponavadi za tista besedila, ki so družbeno bolj pomembna, npr. pravna)
- implicitne

20. Navedite primere *izrecnega besedilnega normiranja*.

- [Skupna praksa na navodila za pripravo pravnih aktov Skupnosti](#)
- [Medinstitucionalni slogovni priročnik Evropske komisije](#)
- [Nomotehnične smernice, podlage za izdelavo pravnih predpisov](#)
- [Navodila za pripravo nacionalnih predpisov, s katerimi se izvajajo uredbe, odločbe in sklepi Evropske unije ter prenašajo določbe direktiv Evropske unije v pravni red Republike Slovenije](#)

- [Navodila za prevajanje in lektoriranje prevodov pravnih aktov Evropskih skupnosti](#)
- [Strokovna besedila Banke Slovenija, 2008](#)
- Monika Kalin Golob, [Dopisi: predlog za standardizacijo, 2003](#)
- [Slogovni priročnik na Wikipediji](#)